

Persoonlijkheidsproblematiek en religie

Religieuze mensen met persoonlijkheidsproblemen zullen soms merken dat hun problematiek ook iets doet met hun manier van geloven. Buiten je persoonlijkheid om kun je nu eenmaal niet denken, voelen, handelen, liefhebben en dus ook niet geloven. In deze rubriek gaan we hier nader op in. We beperken ons hierbij in eerste instantie tot voorbeelden van gelovige mensen met een joods-christelijke achtergrond.

Persoonlijkheid en godsbeeld

Binnen de godsdienstpsychologie en de praktische/pastorale theologie is vanaf de tweede helft van de vorige eeuw onderzoek gedaan naar de relatie tussen religie en persoonlijkheid. Hierbij is vaak in het bijzonder gekeken naar de godsbeelden die mensen met zich meedragen. Met godsbeeld wordt bedoeld het innerlijk beeld dat iemand heeft van wie God/de godheid voor hem of haar is, de wijze waarop God ervaren wordt. Onderzoek en theorievorming op dit gebied is met name vanuit het psychoanalytisch gedachtegoed geïnspireerd. Rizzuto en onderzoekers na haar deden vanaf 1970 onderzoek naar de godsbeelden van christelijke en joodse psychiatrische patiënten. Volgens het psychodynamisch perspectief ontwikkelt het kind al vroeg innerlijke beelden van zichzelf in relatie tot anderen. Dat wat het kind beleeft aan belangrijke anderen in zijn omgeving, verinnerlijkt hij. Dit wordt ook wel een representatie genoemd. Zo'n innerlijke representatie is een complex geheel van gevoelens, verwachtingen, beseffen en wordt tot een soort kompas: dit valt te verwachten van een ander, zo zal het gaan in relaties. Dit alles zijn we ons doorgaans niet zo sterk bewust – innerlijke representaties functioneren vaak op de achtergrond van ons bestaan.

Onderzoekers ontdekten vaak belangrijke verbanden tussen deze innerlijke representaties en godsbeelden die mensen er op na houden. Met andere woorden: dat wat iemand verwacht van de relatie met God wordt vaak sterk beïnvloed door de innerlijke voorstellingen die de persoon heeft opgebouwd in zijn relaties tot belangrijke anderen. Men ging letten op hoe een gelovig persoon spreekt over zijn relatie met God. Welke basale beseffen, gevoelens en verwachtingen komen naar voren? Is God vooral degene die oordeelt en veroordeelt, en de gelovige klein en bang ('een zondaar in de handen van een verbolgen God')? Of zoekt de gelovige bij God voortdurende voeding en ondersteuning bij het dagelijks leven? Of is God vooral het Opperwezen door wie de gelovige uitverkoren is? Of wordt God als veraf en abstract ervaren, meer een systeem dan een persoon, en is de gelovige daarbij onthecht en gereserveerd? Hoe zijn deze fundamentele relatievormen tegenover God geassocieerd met de verdere relationele geschiedenis en de psychische structuur van de gelovige?

Het gaat hier om complexe en meerduidige verbanden en niet om een-op-een relaties; bijvoorbeeld: vader was afwezig, dus beleeft deze gelovige God ook als afwezig. De innerlijke representaties zijn psychische constructies (bouwsels), en geven niet de feitelijke werkelijkheid weer. In de opbouw van die representaties spelen tal van factoren een rol: de relaties met de ouders, het zelfbeeld, de Godsvoorstellingen in de directe omgeving van het jonge kind, eigen fantasieën, wensen en angsten, de eigen (psychische) gezondheid, de verdere ontwikkeling etc...Ofschoon het dus niet om eenduidige verbanden gaat, wijzen onderzoeken wel uit dat er verwantschappen te vinden zijn tussen godsbeelden en geïnternaliseerde vroege relaties. Zo ervaren mensen die als kind in relaties tot anderen getraumatiseerd zijn, God eerder als afstandelijk, controlerend, straffend of boosaardig dan mensen die als kind zich veilig en geliefd wisten in relatie tot anderen.

Persoonlijkheidstypen en geloof

Hoe kan het geloofsleven er uit zien bij mensen met bepaalde persoonlijkheidskenmerken? Zijn er bepaalde verbanden te ontdekken? Er is nog weinig specifiek empirisch onderzoek verricht op dit gebied. Auteurs die associatieve verbanden beschrijven, baseren zich vaak op hun klinische ervaringen met mensen met persoonlijkheidsproblematiek.

Bodisco Massink, psychoanalyticus en theoloog, is al langere tijd bezig om dit terrein in kaart te brengen. In een recent verschenen bundel (2004) werkt hij in een van de hoofdstukken voor de persoonlijkheidsstoornissen uit welke geloofskenmerken samen kunnen gaan met bepaalde persoonlijkheidskenmerken. Hieronder zullen de verbanden die hij meent te ontwaren terugkomen in de bespreking van de (geloofs)problematiek van de dwangmatige, borderline en narcistische persoonlijkheid.

De dwangmatige persoonlijkheid

Plichtsbetrachting, zelfbeheersing, gewetensvolheid, gevoel voor systematiek, exactheid en orde, nauwgezetheid, zorgvuldigheid, netheid...dit zijn een aantal belangrijke kenmerken van de mens aan wie enige dwangmatigheid in de persoonlijkheid niet vreemd is. Vaak zijn het eigenschappen die hoog aangeschreven staan en waar mensen ver mee kunnen komen. Maar als deze eigenschappen overtrokken en rigide raken, kan dit leiden tot ernstige geremdheid en gebrek aan spontaniteit waar mensen last van kunnen krijgen, zeker ook in hun relationele leven. De dwangmatige persoonlijkheid streeft ernaar zowel zichzelf als de buitenwereld te beheersen. Hij lijkt zijn eigen emoties vaak als gevaarlijk te beleven en houdt ze onder controle. Zoals hij ook snel het gevoel heeft dat hij anderen moet controleren. Dwangmatige persoonlijkheden zijn namelijk geneigd relaties te ervaren in termen van overheersing of onderwerping: of de ander heeft de controle en de macht, of jij. Vanuit dit relationele patroon kunnen ze of zelf meer de autoritaire positie innemen, of juist een overdreven onderdanige houding hebben. In het laatste geval wordt de ander eerder beleefd als de autoriteit waaraan men zich moet aanpassen. Deze aanpassing is maar deels wat de persoon 'deep down' wil, en roept daardoor ergens veel boosheid en wrok op, die hij onderdrukt – soms zodanig onderdrukt dat hij bang is voor zijn eigen agressie. Die agressie kan zich omzetten in symptomen, bijvoorbeeld in angst om iets smerigs te zeggen, te gaan vloeken, of een ander iets aan te kunnen doen.

Als het gaat om een persoonlijkheidsstoornis, dan is er volgens de DSM-IV (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 4th Edition) sprake van: een diepgaand patroon van preoccupatie met ordelijkheid, perfectionisme, zelfbeheersing van psychische en intermenselijke processen, ten koste van soepelheid, openheid en efficiëntie, beginnend in de vroege volwassenheid en tot uiting komend in uiteenlopende situaties.

Bodisco Massink (2004) brengt aan de hand van de DSM-IV persoonlijkheidskenmerken de parallelle geloofskenmerken als volgt in kaart:

is gepreoccupeerd met details, regels, lijsten, ordening, organisatie of schema's hetgeen zo ver gaat dat het eigenlijke doel uit het oog verloren wordt

kenmerkt zich door strenge wets- en plichtsbetrachting

toont een perfectionisme dat het afmaken van een taak bemoeilijkt (bv. het onvermogen iets af te maken omdat het niet aan eigen overtrokken eisen voldoet)

toont religieus perfectionisme en religieuze obsessiviteit

is overmatig toegewijd aan werk en productiviteit met uitsluiting van ontspannende bezigheden en vriendschappen	is gepreoccupeerd met plicht en gehoorzaamheid
is overdreven gewetensvol, scrupuleus en star betreffende zaken van moraliteit, ethiek of normen	idem
is niet in staat versleten of waardeloze voorwerpen weg te gooien, zelfs als ze geen gevoelswaarde hebben	heeft angst voor ontwikkelingen en vernieuwingen in geloof en liturgie
is er afkerig van taken te delegeren of met anderen samen te werken, tenzij deze zich geheel onderwerpen aan zijn/haar manier van werken	kan moeilijk loslaten en wordt onrustig of angstig wanneer het niet gaat volgens de eigen godsdienstige overtuigingen
heeft zich een stijl van gierigheid eigen gemaakt ten aanzien van anderen en zichzelf, geld wordt gezien als iets dat opgepot moet worden voor toekomstige catastrofes	heeft een sobere levensstijl en spaart voor de komende 'kwade dagen'
toont starheid en koppigheid	is conservatief in godsdienstige praktijk en moraal

Voorwaardelijke liefde

In de voorgeschiedenis zie je vaak terugkomen dat deze mensen te maken hebben gehad met de ervaring van een voorwaardelijk aanbod van liefde: liefde en aandacht werden alleen gegeven als het kind zich perfect gedroeg naar de wensen van de ouders. Op die manier was er altijd sprake van dreigend liefdesverlies als het kind zich niet zou voegen naar de wil van de ouderlijke autoriteit. In relatie tot God kan zich zo'n zelfde patroon herhalen. God wordt ervaren als de autoriteit, de rechter, de wetgever en de gelovige moet zich voegen naar zijn wil. De gelovige gaat er van uit dat hij aan hoge verwachtingen moet voldoen. God kijkt voortdurend kritisch naar hem, alsof hij er op uit is hem op de minste of geringste uitschieter te betrappen. De persoon heeft last van faalangst en heeft de overtuiging dat men gestraft moet worden als men zich niet gedraagt volgens de regels.

Behoeftte aan duidelijkheid, moeite met kiezen

De gelovige zoekt dan ook duidelijkheid op het gebied van deze regels. Hij kan beslissingen uit stellen waarvan hij niet zeker weet of God dit goed zou vinden. Hij durft geen risico's te nemen of te experimenteren en hij wil van dominees, priesters of pastores vaak exact weten hoe hij zich het beste kan gedragen. Zijn relatie tot God wordt basaal getekend door angst en vrees. Fundamenteel ervaart de gelovige zijn relatie met God dus als die van een slecht, falend kind tegenover een perfecte, veroordelende, kritische autoriteit.

Boosheid en zelfbeschuldiging

Deze onderwerping roept vaak boosheid op, maar meestal kunnen dwangmatige mensen deze boosheid helemaal niet (meer) voelen. Ze hebben dit volledig weggewerkt, omgezet – en vaak gericht op zichzelf: liever boos zijn op jezelf dan boos worden op God. Die boosheid op zichzelf komt ook tot uitdrukking in de neiging zichzelf voortdurend te beschuldigen: voordat de ander of God hen kan beschuldigen, doen ze het al zelf. Zo zijn ze de veroordeling voor. Maar zo komt de dwangmatige persoon innerlijk eigenlijk ook nooit tot rust. Schuldbelijdenis leidt dan ook niet of maar kort tot een gevoel van bevrijding. Want als je God ervaart als voortdurend kritisch, is er altijd wel weer iets wat er aan je kan schorten. Dus ben je voortdurend waakzaam.

Onrust en moeite met overgave

De dwangmatige mens blijft onrustig op zoek naar hoe hij nog beter kan leven naar Gods wil. Er is zelden een moment van overgave, van een zich rustig en veilig weten. In het godsbeeld is dan ook

vaak nauwelijks ruimte voor andere aspecten van de godsopenbaring, bijvoorbeeld voor genade, barmhartigheid, acceptatie, erbarmen, tederheid ... Waardering en liefde moeten verdiend worden. Dat het een gave is, een geschenk, vaak zomaar om niet en ondanks jezelf, dat is iets waarin een dwangmatig mens niet durft te geloven, laat staan dat hij het durft te ontvangen. Het gaat dus om een selectieve interpretatie van geloofs informatie: de kritische en beoordelende aspecten van God worden door de persoon in kwestie overgewaardeerd, terwijl de liefdevolle en zorgzame kanten niet ervaren worden of zelfs niet gezien.

De borderline persoonlijkheid

Spontaniteit, impulsiviteit, snel wisselende gevoelens (hoge toppen, diepe dalen), veelzijdigheid kenmerken mensen met borderline tendensen in hun persoonlijkheid. Mensen met een borderline persoonlijkheidsstructuur ervaren verwarring over het innerlijke beeld van zichzelf en van anderen. Na kortere of langere tijd vallen de tegenstrijdigheden op in hoe deze mensen over zichzelf en anderen praten, in hun gedrag en in de manieren waarop ze contact leggen met anderen. Dit wordt identiteitsdiffusie genoemd, een eerste kenmerk van de borderline persoonlijkheid. Omdat de stemmingen heftig kunnen schommelen – binnen enkele uren kunnen ze zich gelukkig, boos, bedreigd, achterdochtig en leeg ervaren – is er nauwelijks een stabiel zelfbesef.

Een ander belangrijk kenmerk is dat borderline persoonlijkheden primitieve vormen hanteren om zich te handhaven. Zo kan iemand de wereld opdelen in categorieën van goed of slecht, wit of zwart, zonder oog te hebben voor nuanceringen, voor grijstinten, voor het feit dat mensen vaak innerlijk verdeelde en tegenstrijdige wezens zijn. Dit mechanisme wordt wel splitsing genoemd. Deze splitsing is nodig als iemand geen innerlijk conflict kan verdragen en zichzelf daartegen beschermt door tegengestelde ervaringen uit elkaar te houden. De borderline persoonlijkheid kan vaak niet verdragen dat een en dezelfde persoon leuke en minder leuke kanten heeft. Zij/hij is dan ook geneigd mensen te idealiseren of te devalueren, aan te trekken of af te stoten. Nu eens is een vriend alles, dan weer helemaal niets. Er kunnen dus heftige schommelingen optreden in hun waardering van relaties wat kan leiden tot het kappen van relaties en het snel weer starten met nieuwe relaties. Vaak zie je ook vele wisselingen in opleiding en werk.

Volgens de beschrijvende diagnose van de DSM-IV is er sprake van een diepgaand patroon van instabiliteit in intermenselijke relaties, zelfbeeld en affecten en van duidelijke impulsiviteit, beginnend in de vroege volwassenheid en tot uiting komend in diverse situaties.

Opnieuw de vergelijking van Bodisco Massink (2004):

krampachtig proberen te voorkomen om feitelijk of vermeend in de steek gelaten te worden

verheerlijking en idealisering van de eigen geloofsgroep en/of de leider

een patroon van instabiele en intense intermenselijke relaties gekenmerkt door wisselingen tussen overmatig idealiseren en kleineren

religieus 'shoppen' (een zich herhalend patroon van de waarheid gevonden te hebben, teleurstelling, een nieuwe waarheid vinden etc.)

identiteitsstoornis: duidelijk en aanhoudend onstabiel zelfbeeld of zelfgevoel

een instabiel godsbeeld met vermenging van symbolen en rituelen uit uiteenlopende godsdiensten; snel wisselende belangstelling voor spiritisme, het paranormale, esoterie, occultisme e.d.

impulsiviteit op ten minste twee gebieden die in potentie betrokkene zelf kunnen schaden (bv geld verkwisten, roekeloos autorijden, misbruik van middelen, seks, vreetbuiten)

grillig geloofsgedrag gebaseerd op de 'vrije werking van de Heilige Geest'; waaronder erotiseren van geloofsbetrekkingen

recidiverende suicidale gedragingen, gestes of dreigingen, of automutilatie

verregaande opofferingsbereidheid, zelfkastijding of ernstige zelfverwaarlozing, die gezien wordt als door God gevraagde nederigheid

affectlabiliteit als gevolg van duidelijke reactiviteit van de stemming (bijvoorbeeld periodes van intense somberheid, prikkelbaarheid of angst meestal enkele uren durend en slechts zelden langer dan een paar dagen)

sterk wisselende gemoedstoestanden rond religieuze thema's

chronisch gevoel van leegte

mogelijk intens gevoel van godverlatenheid

inadequate, intense woede of moeite kwaadheid te beheersen (bv frequente driftbuien, aanhoudende woede of herhaalde vechtpartijen)

heftige geloofsuitingen rond woede; veroorzaakt veel commotie in geloofsgroepen

voorbijgaande, aan stress gebonden paranoïde ideeën of ernstige dissociatieve verschijnselen

beducht voor de boze wereld en het bezeten kunnen worden

Oorzakelijke factoren

Er zijn veel factoren die kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van een borderline persoonlijkheidsstoornis. Biologische factoren, zoals een vurig temperament, een sterke emotionele reactiviteit; hoe veilig of onveilig de eerste hechtingsrelaties waren (seksueel/fysiek misbruik; emotionele verwaarlozing); traumatische gebeurtenissen in het gezin (verliezen, ziekte, werkloosheid etc); maatschappelijke omstandigheden....

Moeite met het verdragen van gevoelens

Een rode lijn is dat mensen met deze problematiek vaak het besef hebben dat hun emoties niet te verdragen zijn, door henzelf niet, maar ook niet door de ander. Zeker als het gaat om intense gevoelens van boosheid, woede. Het opgroeiende kind loopt in relatie tot belangrijke anderen op een gegeven moment tegen frustraties en teleurstellingen aan die heftige boosheid kunnen oproepen. Bij een borderline ontwikkeling zie je echter dat het kind zoveel frustrerende ervaringen opdoet, dat de gevoelens van agressie en onveiligheid groter zijn dan de gevoelens van geborgenheid en veiligheid. En dat is voor een kind heel bedreigend. Het heeft niet de ervaring omvat te worden met zijn heftige gevoelens. Als overleving blijft hij dan zijn ervaringen met anderen opsplitsen – hij houdt de negatieve ervaringen die hij heeft met een ander gescheiden van zijn positieve ervaringen. Alle jonge kinderen doen dit – ze beseffen nog niet dat de ouder bij wie ze goede en bevredigende ervaringen hebben dezelfde is als degene bij wie ze soms heftige frustraties en teleurstellingen ervaren. Maar gaandeweg komt dat bij elkaar in een gezonde ontwikkeling, en kan de opgroeiende mens de mindere en teleurstellende kanten van degenen die hij liefheeft en van zichzelf beter verdragen. Bij een borderline persoon komt die integratie niet op gang. In hem blijven gescheiden beelden bestaan van een goede ander, en een slechte ander, een goed zelf en een slecht zelf. En al naar gelang de ervaring, wordt dan weer het ene compartiment getriggerd, en dan weer het andere, waardoor de persoon dus sterk wisselt in de beleving van zichzelf en de ander.

God als vriend of als boeman

Deze wisseling kan ook terugkomen in zijn ervaring van de relatie met God: God kan bij tijden als heel intiem en dichtbij worden ervaren, maar op andere momenten als boosaardig, beangstigend en/of afkeurend. De meeste gelovigen kennen regelmatig de ervaring dat God ver weg lijkt. Voor mensen met borderline problematiek is deze ervaring extra kwetsbaar. Het toch al bestaande gevoel van leegte en verlatenheid kan daardoor versterkt worden. De persoon kan periodes meemaken van een

vurig zoeken naar God, en periodes waarin hij niets met God te maken wil hebben. Mensen met borderline problematiek kunnen hoge verwachtingen hebben van God, maar ook heftig teleurgesteld raken: als geen genezing volgt op gebed, als een ingeving die ervaren werd als van God komend, door anderen niet wordt geaccepteerd.

Impulsiviteit kan dus meespelen in de geloofsbeleving: iemand kan op basis van ingevingen of visioenen van God plotseling handelen, zonder er goed over na te denken en deze zaken eerst voor te leggen aan vrienden, gemeenteleden of pastores. En net als bij andere persoonlijkheidsproblematiek, kan er sprake zijn van selectieve informatieverwerking. Bij borderline personen zie je deze selectiviteit soms in hun voorkeur voor Bijbelteksten als: “Wie niet voor mij is, is tegen mij” of: “Als uw hand of uw voet u tot zonde verleidt, houw hem af en werp hem weg ” (Matth. 18:8); “Ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard. Want ik ben gekomen om tweedracht te brengen tussen een man en zijn vader, een dochter en haar moeder...”(Matth. 10: 34)...teksten die de gezochte duidelijkheid en radicaliteit kunnen bevestigen, maar teksten waar men ergens ook heel bang voor kan zijn. Alsof God dat van hen vraagt, eist...er kan een boosaardig beeld van God achter schuilgaan.

Niet altijd wisselt het beeld van God zo sterk. De splitsing in goed en kwaad kan soms ook langdurend een kant uit gaan, bijvoorbeeld de ervaring van zichzelf als slecht en inadequaar en God als degene die kritisch, afkeurend en verwaarlozend is. Als dit het geval is, is de persoon vaak ook chronisch depressief. Een ander iets is dat de persoon sterk bezig kan zijn met de duivel en alle boze machten. Alles wat negatief en teleurstellend verloopt, wordt toegeschreven aan de duivel, en alles wat goed en plezierig verloopt aan God. Zo blijft het godsbeeld ook stabiel. De innerlijke strijd wordt een kosmische strijd tussen goed en kwaad, een strijd in de hemelse gewesten. Soms echter kan de relatie met God een van de weinig duurzame en stabiele relaties zijn die de borderline persoon heeft, en daarom zeer waardevol. Deze relatie kan hem dan juist helpen om te gaan met de heftigheid die hij ervaart in andere relaties.

De narcistische persoonlijkheid

Als narcistische tendensen in de persoonlijkheid domineren, dan is sprake van een kwetsbaar zelfgevoel: men voelt zich fundamenteel heel klein, inadequaar en niet gezien door de ander. De narcistische persoon tracht zich tegen dit besef te verdedigen met een innerlijke fantasie van zichzelf als volmaakt en zonder tekortkomingen. Met zo'n innerlijk fantasiebeeld kunnen mensen verschillend omgaan: de een gaat zich isoleren, koestert het beeld en sluit zich af voor echt contact waarin getornd kan worden aan deze fantasievoorstelling. Een ander leeft naar zijn innerlijk beeld en gelooft er zodanig in dat hij erg arrogant over kan komen. Een derde probeert door zijn prestaties continu de bevestiging van dit beeld door anderen te winnen.

De DSM-IV beschrijft vooral de kenmerken die aan de orde zijn als iemand via arrogantie probeert zijn kwetsbare zelfgevoel in stand te houden. Er is dan sprake van een diepgaand patroon van grootheidsgedachten (in fantasie of gedrag), behoefte aan bewondering en gebrek aan empathie, beginnend in de vroege volwassenheid en tot uiting komend in uiteenlopende situaties. Hier volgt opnieuw een weergave van de DSM-IV criteria en de parallellen die Bodisco Massink (2004) hierbij beschrijft:

heeft een opgeblazen gevoel van eigen
belangrijkheid (bv overdrijft eigen prestaties
en talenten, verwacht als superieur erkend te
worden zonder de erbij behorende prestaties)

preoccupatie met de almacht en grote
daden van God

is gepreoccupeerd met fantasieën over onbeperkte successen, macht, genialiteit, schoonheid of ideale liefde

ziet de eigen godsdienst als superieur; denkt in termen van 'eindoverwinning'; heeft belangstelling voor het grootse en uitzonderlijke op het gebied van religieuze kunstuitingen

gelooft dat hij/zij 'heel speciaal' en uniek is en alleen begrepen kan worden, of hoort om te gaan met andere heel speciale mensen of mensen met een hoge status

interesseert zich voor en identificeert zich met de grote 'helden/heldinnen' uit de bijbel en kerkgeschiedenis

verlangt buitensporige bewondering

meent een uitzonderlijk geloof te hebben, ook al doet men daar bescheiden over

heeft een gevoel bijzondere rechten te hebben, dwz onredelijke verwachtingen van een uitzonderlijk welwillende behandeling of een automatisch meegaan met zijn/haar verwachtingen

is ervan overtuigd een uitverkorene te zijn

exploiteert anderen, dwz maakt misbruik van anderen om zijn/haar doeleinden te bereiken

onder de schijn van het tegendeel exploiteert men leden van de eigen geloofsgemeenschap in emotionele, immateriële en materiële zin

heeft gebrek aan empathie: is niet bereid de gevoelens en behoeften van anderen te erkennen of zich ermee te vereenzelvigen

blijkt geen wezenlijke interesse te hebben in het geloofsleven van anderen

is vaak afgunstig op anderen of meent dat anderen afgunstig zijn op hem/haar

betoont zich jaloers op religieus gebied

is arrogant of toont hooghartig gedrag of houdingen

verbergt ijdelheid achter nederigheid en dienstbaarheid, kenmerkt zich door godsdienstige arrogantie

De arrogante gelovige

Deze DSM-IV beschrijft eigenlijk maar één pregnante uitingvorm van narcisme. Deze arrogante uitingvorm kan in het geloofsleven naar voren komen in het idee dat de gelovige speciaal door God is uitverkoren en daardoor recht heeft op Gods bijzondere voorzienigheid. God wordt vooral gezien als groot en almachtig en de gelovige deelt als uitverkorene in diens grootheid. Als het weer over selectiviteit gaat – dan zal de gelovige meer kunnen met deze teksten dan met andere. God wordt vooral gezien als majesteit, een Heer der Heerscharen, een overwinnaar. Het kan zijn dat deze mensen meer moeite hebben met andere aspecten van de voorstellingen over God zoals afwezigheid en lijden... Er is dus een fascinatie met macht – en de gelovige kan daardoor ook de neiging hebben vooral te willen omgaan met degenen in de geloofsgemeenschap bij wie de macht ligt. Hij kan daarnaast anderen willen overtuigen van zijn eigen perspectief (zo is het en niet anders). Dat er andere gelovigen zijn die hun geloof ook heel anders kunnen beleven, gaat er bij hem niet in. Die hebben het gewoon niet bij het juiste eind.

Bescheiden en toch op zichzelf gericht

Narcisme kan in het geloofsleven ook tot uitdrukking komen in een sterke gerichtheid op zichzelf en het eigen zielenheil. Alles lijkt daarbij in het niets te vallen: de eigen gezinsrelaties, de alledaagse wereld en wat daarin gaande is. Dit kan op arrogante wijze gaan, maar dat hoeft niet. Narcisme kan echter ook schuilgaan achter een uiterst bescheiden en zelfopofferende houding. Iemand kan zo bang zijn gekwetst te worden dat hij zich al bij voorbaat op de achtergrond houdt, en zo elke mogelijke krenking voorkomt. Men doet heel hard zijn best en hoopt zo de waardering van de anderen en van God te winnen. Het kan er paradoxaal aan toe gaan: iemand kan zich onbewust groot voelen door

heel klein te zijn. Iemand kan met haar zelfopoffering groot zijn in het lijden en het besef overbrengen: “kijk eens wat ik allemaal kan verdragen...” In ieder geval zal zo’n persoon soms moeilijk kunnen geloven dat zij gezien, gewaardeerd en bevestigd wordt door God, zonder daarvoor eerst tot het uiterste te moeten gaan.

Angst voor nieuwe kwetsingen

In het meest extreme geval kan het er toe leiden dat iemand niets meer verlangt van een ander of God. Men doodt als het ware zijn verlangens en trekt zich in zichzelf terug. Zo wordt kwetsing voorkomen: de ander is niet meer nodig. Termen als zelfbeslotenheid en zelfvoorzienendheid zijn in het geding. De persoon gaat er van uit dat alles wat hij zal meemaken in het leven alleen van hem afhangt. Juist waar volwassenheid ook het vermogen inhoudt om je over te geven aan een ander, een ander nodig te hebben, afhankelijk te zijn...cirkelt deze mens alleen nog om zichzelf. Voor de relatie met God kan dit betekenen dat deze vooral afstandelijk en kil is. God is ver weg en betekent niets voor het persoonlijk leven van de gelovige. Ook van God wordt niets verlangd. De persoon kan zich ergeren aan mensen die hun behoefte in relatie tot God tot uitdrukking brengen. Uiteindelijk staat men er alleen voor, vindt hij. De stap is misschien klein om het geloof in God helemaal op te geven.

Bronnen

Bodisco Massink, J. (2004). *Als een heilige tekst. Opstellen over pastoraat en psychotherapie*. Tilburg: KSGV.

Eurelings-Bontekoe, E.H.M., Hekman-van Steeg, J., & Verschuur, M.J. (2005). The association between personality, attachment, psychological distress, church denomination and the God concept among a non-clinical sample. *Mental Health, Religion and Culture*, 8(2), 141-154.

Hegger, A. (2004). *Wat borderline met je doet*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.

Jones, J.W. (1991). *Contemporary Psychoanalysis and Religion. Transference and Transcendence*. New Haven & London: Yale University Press.

Rizutto, A.M. (1979). *The Birth of the Living God*. Chicago: University of Chicago Press.

Schaap-Jonker, H. (2004). The Varieties of God. Een overzicht van onderzoek naar godsbeelden. *Nederlands Theologisch Tijdschrift*.

Schaap-Jonker, H., Eurelings-Bontekoe, E., Verhagen, P., & Zock, H. (2002). Image of God and Personality Pathology: An Exploratory Study among Psychiatric Patients, *Mental Health, Religion and Culture*, 5, 55-71.

Schaap-Jonker, H., Eurelings-Bontekoe, E., Verhagen, P., & Zock, H. (2000). Godsbeeld en psychopathologie: een verkenning in de wetenschappelijke literatuur vanuit object-relatieel perspectief. *Psyche & Geloof*, 4, 200-209.

Schaap-Jonker, H., Eurelings-Bontekoe, E., Verhagen, P., & Zock, H. (2000). Godsbeeld en persoonlijkheidspathologie: een exploratief onderzoek bij psychiatrische patiënten. *Psyche & Geloof*, 210-226.

Vergote, A. (1978). *Bekentenis en begeerte in de religie. Psychoanalytische verkenning*. Antwerpen/Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel.

Wulff, D.M. (1997). *Psychology of Religion. Classic and Contemporary*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

Ingrid Groenendijk, juni 2006

